

Kirjandusteoreetilise ühendvälja poole

Arne Merilai

Oleme oma erialal harjunud eeldama, et sõnakunst loob, säilitab ja arendab emakeelt toimiva kultuurkeelena, millel on ühiskonda rajav väärtus. Poetiline keel kui teisene mudelsüsteem mängib olulist osa rahvuse vaimse alusstruktuuri ja iseduse kujundamisel. Tuleb hoolt kanda selle valdkonna eest, õppida tundma tema seadusi ja rikkalikke andmeid, kujundada püsimise ja edenemise tingimusi.

Tartu Ülikooli kultuuriteaduste ja kunstide instituudi kirjandusteadlased loevad, lisaks korralisele õppetööle kolmes kõrgkooliastmes, oma põhiülesandeks eesti kirjanduse alus- ja süvauurimist ning saadud tulemuste võrdlevat tutvustamist maailmale. Uuritakse poetikat, narratoloogiat ja retseptiooni, püütakse olla nii traditsioonisidusad kirjandusloolased kui ka rahvusvaheliselt suhtlemisaltid komparativistid. Seda tegevust kannab ajalooliselt kujunenud püsiväärtuslik tõhus meetodikomplekt.

Tänapäeva õppejõud – uurija, lektori ja juhendajana – puutub üsna igapäevaselt nii erialasiseselt kui ka erialadevaheliselt kokku kõige mitmekesisemate kirjanduse tõlgendamise viisidega. Praeguse humanitaaria teooriat ja praktikat määrab postmodernistlik pluralism ehk tõdede, vaatepunktide, meetodite samaaegne paljusus. Ei ole põhjust seda vältida, ausam ikka vastuoksa. Kunagise historistlik-stilistilise, positivistliku kirjanduskäsitluse uueks väljakutseks on juba ammu saanud võrdväärne avatus mis tahes uuele aspektile ja menetlusele nagu ka varem põhjendatule, lõimimaks võimalikult kõiki kaasaja olulisi teoreetilisi lähenemisviise.

Tänapäeva kirjandusteaduses harrastatakse rohkesti erinevaid tõlgenduslaade või kriitilisi dekonstruktsioone: kirjandus- ja retseptiooniloolisi, biobibliograafilisi, võrdlev-ajaloolisi, tekstoloogilisi, lähilugevaid ning poetikapõhiseid, strukturalistlikke, lingvistilisi, semiootilisi, hermeneutilis-fenomenoloogilisi, loogilisi analüütilis-filosoofilisi, müüditeoreetilisi, psühhoanalüütilisi, narratoloogilisi, kognitivistlikke, poststrukturealistlikke, diskursiivseid, kultuuri-teoreetilisi, sotsiopsühholoogilisi – soo- ja mälu-uurimus, postkolonialism –, uushistoristlikke, ökokriitilisi, tõlketeoreetilisi, formaalseid statistilisi, infotehnoloogilisi ja teisi rohkem või vähem tootlikke menetlusi. Seesugune lahtine, osaliselt ühilduv, osaliselt ühildamatu meetodirikkus on loomulik, kuivõrd erinevad autorid, tekstitüübid, nähtused ja traditsioonid elavad väga erinevaid vaatepunkte, käsitlusviise ning nende põiminguid.

Tuleb tunnistada, et humanitaaridena teotseme teoreetilisel ühendväljal, teadvustasime seda siis või mitte. Ent kui uurijatena eelistamegi üht või teist üldisemat või isikupärasemat, sisseharjunud meetodikomplekti, siis akadeemilise järelkasvu juhendamisel ei tundu kõige mõttekam kinnistuda ainult järeleproovitud lahenduste külge, kuivõrd uuenduslikkus on nii teadustööd motiveerivaks nõudeks kui ka alustava põlvkonna kestvaks paleuseks. Ülikooli

õppejõud seisab pideva väljakutse ees hoida end teoreetiliselt informeerituna, kuivõrd väitekirjade teemasid ja käsitlusviise valitakse „seinast seinä“. Eks ole vaimsed huvid ka mõneti mõjuangiliselt dünaamilised. Parem ise juurde õppida koos oma erinevate juhendatavatega, bakalaureantidest doktorantideni, ühiselt diskuteerides ja vähem dotseerides, selmet käibivaid, olgugi järeleproovitud malle ainiti peale suruda. Kahtlemata on võlu ja õigustus nii settinud traditsioonide tunnustaval jätkamisel kui ka nende innovaatilisel täiendamisel ja ületamisel, kuivõrd üks ei välista, vaid toetab teist. On ilmne, kuigi mitte paradoksaalne, et teoreetilise ühendvälja idee ja vajadus lähtub võrdselt nii filosoofilistest kui ka didaktilistest eeldustest, olles seega pedagoogiliselt rakenduslik kogu oma abstraheeriva metatasandilisuse juures.

Niisiis võiks rahvuskirjanduse süvauurimine, tulemuste läbiarutamine ja tutvustav publitseerimine toimuda senisest veelgi eksplitsiitsemalt hõlmaval teoreetiliselt ühendväljal, mis suudab aktualiseerida ning integreerida mis tahes seletusjõulist ja suhtlemisvõimelist vaatepunkti. Ükski õpetlane ei saa loomulikult olla renessanslikult nõnda mitmekülgne, et suudab võrdselt vallata maailma kõiki arvestatavaid uurimisparadigmasid, kui süsteemne ja paljukogenu ta ka oleks. Kuid ta võib sellegipoolest soovida suuremat tervikut silmas pidada, vahetumate potentsiaalide perspektiivis, toetudes vajadusel pädevamatele ekspertidele ja õhutades arendama nii iseend kui ka kolleege. Kõik ei taandu ju üksiti kirjandusloole, komparativismile, poetikale või kultuurisemiootikale, sest kirjandusmaailmas on veel mõnda, mis seal sees leida on. *Universitas*'e suureks eeliseks on keskkond, mis soosib erialadevahelist sünergiat, reaalseid või virtuaalseid mõttetalguid, väärtustamaks uurimusi mitmuslikul ja mitmetasandilisel ühendväljal.

Kuidas kirjeldada teoreetilist ühendvälja? Küllap tuleb esmalt pähe abstraktsioonide abstraktsioon, millega ei kaasne kinnistavaid kujutlusi: kas sarnast või erinevat paljusust koondav metatasand või selle vastupeegeldus ehk eeldav alusformaad. Spekuleerida võib eritasandilise universaalse ühendstruktuuri ja hõlmava teoreetilise keskkonna üle. Kirjandust – kuigi mitte selle teooriat ennast – kui semiootilist polüsüsteemi on teatavasti piiritleta püüdnud juba Itamar Even-Zohar (Even-Zohar 1990). Tema käsitluses on mitmiksisüsteem hõlmav süsteemide süsteem, mis on loomuldasa struktureeritud nii sünkroonselt kui ka diakroonselt – avatud ja heterogeenne ühisosalisuse ja -osatuse, erinevatelt eeldustelt lähtuv sõltuvuse ja sõltumatus terviklik ühendstruktuur.¹ Ning kahtlemata viib nimetatud mõiste mõtte kohe ka Pierre Bourdieu' (vt Bourdieu 1996 vm) kirjandusvälja (*champ littéraire*) või

1 Itamar Even-Zohar defineerib semiootilist mitmiksisüsteemi: „[---] polüsüsteem – mitmiksisüsteem, süsteem paljudest süsteemidest, mis lõikuvad omavahel ja kattuvad osaliselt, lähtudes samas erinevatelt eeldustelt, ometi toimides ühtse struktureeritud tervikuna, mille liikmed on omavahel seotud.“ (“[---] a polysystem – a multiple system, a system of various systems which intersect with each other and partly overlap, using concurrently different options, yet functioning as one structured whole, whose members are interdependent” (Even-Zohar 1990: 11).

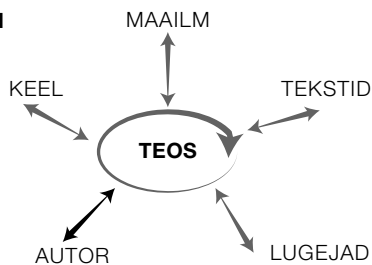
laiemate sotsiaalsete väljade (*champs sociaux*) peale, millest võib ju kergesti edasi tuletada mõiste *champ théorique* (kuigi iseasi, kas sellest saab kunagi ka *champ magnétique* – sest tervemõistuslik skepsis on ikka tarvilik).

Teemavisiooni kaudselt inspireerijaks on muidugi mõista Albert Einsteini ja tema järglaste poolt visandatud füüsika hüpoteetiline ühendväljateooria (*unified field theory*), mis on teatavasti senini veel saavutamata: nelja teoreetilise välja ehk gravitatsiooni, elektromagnetismi ja tugeva ning nõrga tuumainteraktsiooni ühilduv kirjeldus. Paraku lahknevad eri koolkondade väljakirjelduste matemaatilised keeled ja lahendused sedavõrd, et aegruumiline ühendväli on endiselt loomata ja valemitesse püüdmata, kuigi ahvatlus ja tarvidus on vastupandamatud. Me ei tea veel, kas multiversumi hüpotees astronoomias, CERNi kiirpõrgataja ja Higgsi boson elementaariosakeste füüsikas toovad viimaks siduva läbimurde, ent hoiame põialt.

Ühiskonnateadustes, paraku, kuivõrd inimene on kontseptuaalne olend ja kogu tema looming ehk inimkultuur vaimse konstruktsiooni (mõistelise kehtestamise) tulemus, näib ühendväljateooria olevat vältimatu ehk aprioorne põhiasetus, ehkki senini pigem implitsiitne antus. Nagu ütleb luuletaja Bernard Kangro oma sonetipärjas „Eikuskimaa, meta-maailm“: „kuhugi pääsu ei ole siit maalt“ (Kangro 1991: 198–205). Kas ainult füüsikud võivad suurelt mõelda, humanitaarid aga piirdugu ühise enesetsensuuriga ja jätku “megalomaaniline” unistamine tõsise teaduse pärusmaaks? Huvitav vastuolu elik oksüümoron. Või veidi kolkalikumalt võttes: kas tuleb enne ära oodata, kuni mõni lääne korüfee samale ideele komistab, et siis tõlkida tema püha sõna, kuivõrd kohalik vaim on maaletoojate, mitte isemõtlejate päralt? Aga mõnikord saame siiski ka omaloominguga hakkama: me ise ilu tegijad.

Kirjandusteoreetilise ühendvälja olemasolu on lihtsalt põhjendatav ehk loogiliselt eeldatav. Kuidas kirjanduse interpreteerimise meetodipaljusus on objektiivselt motiveeritud, tuleb hästi ilmsiks kirjanduslike suhete kooliõpikujoonise näitel (1. joonis; vt Merilai jt 2003: 10). Selle pildi abil tundub küsimus sedavõrd elementaarne, et imelik on seletadagi.

Kirjanduslikud suhted

1. joonis

Nimelt tuleb klassikalist skeemi autor – teos – lugeja täiendada veel mõne põhilise relatsiooniga: teose suhe iseendaga ehk oma ülesehituse reeglitega, teos tema ajaloolises kontekstis ehk kujutatavas maailmas, väljenduse keel ja selle stilistika ning loomulikult kõikvõimalik allusiivsus teiste tekstidega. Iga põhiseos ehk lähenemisaspekt, millest lähtuvalt

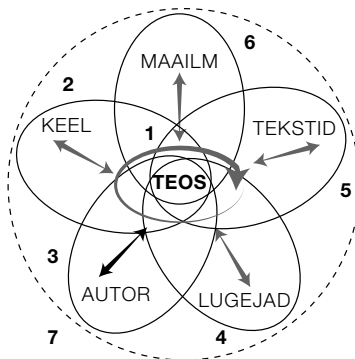
tekib muidugi veel mitmekesiseid põiminguid, kannab üldjoontes ka erinevaid teooriatüüpe nende omavahelises loomulikus koosmõjus ja vastanduses. Metafoorselt öeldes: kirjandusteos on linn, millel on viis välist ja üks sisemine värav – poeetika kaev. Iga värav toob meid oma objekti juurde erinevat teed pidi. Selge see, et eri ilmakaartest lähenedes paistab ka linn vahel üsna teistsugune välja.

Seega koonduvad:

- (1) teose ja selle struktuuri kesksed lähenemised (strukturealism, formalism, lähilugemine, poeetika ja narratoloogia), millega liitub
- (2) lingvistilis-stilistiline või hermeneutiline aspekt;
- (3) autorikesksed (elu- ja loomingulooline, (süva)psühholoogiline käsitlus) – varasem nii-öelda romantiline ehk geeniusist imetlev vaatepunkt;
- (4) lugejakesksed (retseptiooni ja institutsionaalsete väljade teooriad) ehk „autori surmaga“ seotud küsimused;
- (5) motiivide-, žanrite-, tekstidevaheline „mõjuängiline“ intertekstuaalsus; ning
- (6) semantilised, ajaloolise sisu ehk ühiskondliku sõnumi tõlgendused (kirjandus- ja vooluloolisus, sotsiaalsed ja protsessuaalsed käsitlused, historism).

Kirjandusteaduse positivistlikud abidistsipliinid, nagu tekstoloogia, allikakriitika, bibliograafia jm, teenivad kahtlemata mitmeid aspekte korraga: ühiskonda, autorit, keelt, aga eeskätt teadusharu enesekorraldust ehk metakeelt. Paljud lähenemisviisid, nagu üldine esteetika, kultuurisemiootika, komparativistika, (pragma)poeetika, narratoloogia, lugejafenomenoloogia, feminism, diskursi- ja kultuuriuuringud jt, lõimivad loomuldasa mitmeid välju ja tasandeid samaaegselt. Näiteks kaldub naisuurimus rakendama kõiki väliseid vaatepunkte ja nendega kaasnevaid mis tahes meetodeid-teooriaid, tungides *écriture*'i mõiste vahendusel ka ilukirjanduslikkuse spetsiifika ehk poeetika tasandile. Seega tuleb lõppkokkuvõttes lisada ka (7) ehk erinevate lähenemiste kombinatsioonide aspekt, ilmnegu see alaosi või tervikuna. Teoreetilise ühendvälja lähteidee võtab kokku 2. joonis.

Kirjanduslikud suhted

2. joonis

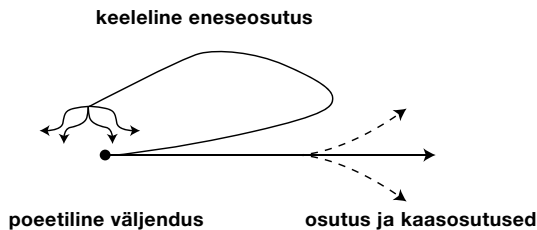
Humanitaaria soosib diferentsi, loovat dia- ja polüloogi, kuid taotleb ka sügavamalt kultuurilis-filosoofilist ja filoloogilist ühtsust, mida universaalne vaim soovib esindada ja viljakalt rakendada. Olles loomuldasa spetsiifilised analüütilisel süvenemisel, püütakse teisalt jõuda üldistava, fundeeriva tervikvisioonini. Ühiskonnateadustes, mis tõele au andes ei ole nii esoteeriliselt keerulised nagu kvantfüüsikaline “raketiteadus”, tundub siiski olevat võimalik teataval määral kooskõlastada isegi ühildamatuks peetud lähenemisi, nagu näiteks analüütiline või kontinentaalne filosoofia (Ludwig Wittgenstein *versus* Martin Heidegger jmt lootuse tuks peetud vastandused), mis paljude meelet suhestuvad nagu tuli ja jää. Siiski olen sedagi dispaarsust omaenda silma all aurustumas näinud (vt Merilai 2007a, 2011): nimelt ühildub olemise luulelise rajamise (*stiften*) fenomenoloogiline idee (vt Heidegger 1954) üllatavalt vähetõrksalt luulelise kehtestava kõneto ehk poeetilise deklaratsiooni illokutiiv-loogiliste alustega (vt Vanderveken 1990). Jacques Derrida (a)kommunikatiivse iteratsiooni (vt Derrida 1988) kriitika edasiarendusele rajab Judith Butler (Butler 1997) aga ka oma mõjuka soorollide sotsiaalse konstrueerituse kontseptsiooni. Michel Foucault’ (Foucault 2005) ja Gilles Deleuze’i – Félix Guattari (Deleuze, Guattari 1980) diskursiivse konstruktivismi filosoofia on taolise kehtestamise “ideoloogia” risoomne paralleel, mille harud ulatuvad pinna all kaugele Heideggeri nurmele.

Ometi on vää arvata, et mõeldav metateooria püüdleb üksiti kõikide paradigmade kooskõlale, sest metodoloogiate ja mõistevõrkude sagedane ühildamatus on paratamatu ja sellisena ühtlasi inspireeriv reaalsus. Ockhami habemenuga peab teravaks jääma: võimalik hõlmav metatasand ei eita päris kindlasti oma alaosade kohati välistavat (olgu viljakat või viljatut) ühisosatust. Aga teisalt saab metakeeli vahel ka tinglikult sünkroniseerida: kohasel kirjeldus- ja süvenemistasandil on erilaadiliste lähenemisviiside konflikt üldjuhul ületatav, eriti kui vaadeldavad vaimsed objektid on ühised. Üldjoontes võib aga eeldada, et teoreetilised süsteemid saavad olla omavahel (a) eksklusiivsed (kollateraalsed, diskreetsed) ehk ühildamatud, (b) inklusiivsed ehk väiksema või suurema ühisosaga või (c) alamhulgiti valdavalt kokkusulavad. Ühe metodoloogilise kobara eelistamine ei välista teiste, olgu või vastandlike, silmas pidamist – tõlgenduslik paljusus ehk teooriakomparativism lähtub loomuldasa ilukirjandusliku kujundi põhimõttelisest mitmetähenduslikkusest. Kuid kindlasti ei kehti kujuteldavas teooriaruumis reegel, et mis kinni ei jää, saab kinni lõõdud... – mis ei ühildu, see ei ühildu, mis aga seostub, seda tuleb tunnistada. Vähemasti analüütilise treeninguga õpetlane ei armasta erinevuste tasaseks triikimist ehk nivelleerivat sünteesi. Kuigi *en gros* ehk potentsiaalselt saab silmas pidada kõiki tulemuslikke käsitusviise, on pinnalise eklektika tõrjumine ning rahuliku süvenemise eelistamine enesestmõistetavalt ülioluline; ammendav põhjalikkus on vaid näilises vastuolus üldisema pluralistliku hoiakuga.

Kirjanduslikke nähtusi uuritakse paratamatult eri aspektidest ja objektide ning nende taustade ehk elementide ning nende hulkade hermeneutikes ringis, mis võiks küll samahästi

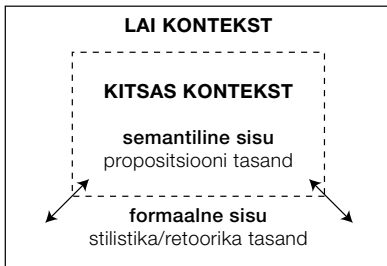
kanda ka strukturalistliku ringi nimetust. Lähtuda võib niisiis teose vormilisest struktuurist, autori või vastuvõtu kausaalsusest, teoses vahendatud subjektiivsest sise- või objektiivsest välismaailmast ja nende vastastikusest suhtlusest (vastavalt lüürika, eepika ja dramaatika kui kujutamise režiimid, n-ö kirjanduse põhiliigid), sõnakunsti keelelistest või lõpmatutest tekstidevahelistest suhetest. Kusjuures kindlasti tuleb eristada ilukirjandusele eriomase *poiesis*'e – keele poeetilise funktsiooni (vt Jakobson 1981) ning sellele rajatud semiootilise teisesse mudelsüsteemi (vt Lotman 1990) – ja tegeliku või kujuteldava sisu ehk aristotelliku *mimesis*'e – peegelduse, kujutamise – tasandit. Sõnakunsti ainsad konstitutiivsed tunnused on määratud, kui kasutada Gérard Genette'i (vt Genette 1993) riimilist kalambuuri, diktsiooni – seotud kõne, stiili, kompositsiooni, vormi – või fiktsiooni – väljamõeldise, kujutluse, sisufantaasia – poolt. Ülejäänud tunnused on kontingentsed, isikliku või grupiviisilise maitseotsustuse küsimused. Just nendest tuumadest lähtuvalt moodustuvad põhiväljad ning neile vastavalt kas vormi- või sisuteooriad.

Olen neid aluseid varem pragmapoeetiliselt kirjeldanud (Merilai 2003, 2007b). Pragmapoeetika teeb vahet kunstilise suhtluse osutaval ehk referentsiaalsel ja eneseosutaval ehk autoreferentsiaalsel intentsionaalsusel (vt Searle 1991), võttes ilukirjandusliku teksti olemuse – lisaks selle põhimõttelisele konnotatiivsusele, lahtisele mitmemõttelisusele – kokku „vilkuvasse“ (vt Wittgenstein 1996: 5.5423 ja 2005: II, xi) valemisse „Üks lausung, kaks sisu“: „sisuline“ sisu *versus* vormiline „sisu“. Seda seadumust piltlikustab hästi 3. joonis „ämmelgas“.

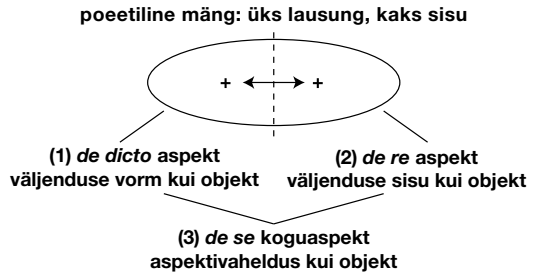

3. joonis

Järgnevad joonised 4–5 eksplitseerivad sedasama poeetilise teksti ontoloogiat, millest lähtuvalt organiseeritakse kaks kirjandusteoreetilist alusvälja: semantika ala – teksti kitsas ehk kujuteldavalt või realselt osutav, *de re* kontekst – *mimesis* –; ja stilistika ala – teksti lai ehk keeleliselt enesele osutav, *de dicto* kontekst – *poiesis* –, nende vahelduvas vastastoimes ja üleminekus ehk esteetilises kokkumängus. Mitte üksiti esimene ega teine, vaid just nimelt mõlema, sisulise ja vormilise aspekti süstemaatilises vaheldumises seisneb sõnakunsti konstitutiivne, *de se* eripära, mis teda muudest tekstitüüpidest põhimõtteliselt eristab. Kirjandus on kahepalgeline Janus, kelle mõlemad näod on originaalid, miska tulemuseks on koostoimeline kolmainus – selline on pragmapoeetilise mõttetöö tulemus.

4. joonis

5. joonis

Ühendväljateoreetilise hüpoteesi termineid küll kasutamata, kuid sellele mõistekompleksile kahtlemata osundades on mitmekülgseid kirjandusfilosoofe, nagu René Wellek, Gérard Genette, Paul Ricœur, Juri Lotman vmt tihti iseloomustatudki kui ühendväljamõtlejaid. Postmodernistlikust pihustamisest hoolimata toimub universalismi kui sellise suunas pidev areng, avaldugu see siis Franco Moretti moodi püüdlustes globaalse romaaniütopoloogia poole (The Novel 2006) või teisiti. Kuivõrd küsimuseasetus ja ühendvälja metafoorika on siiski mõneti uuenduslik, ei leia selle toetuseks paraku veel kuigi selgeid tsitaate ega viiteid, ent küll neid ajapikku juurde tekib. Kõige parema ettekujutuse hüpoteesi võimalustest pakuvad aga võibolla mitmekülgsed ja mahukad antoloogiad ja ülevaatlilikud eri-entsüklopeediad (kuigi neomarksist-leninist Gayatri Chakravorty Spivaki sõnul esindab taoliste õpetlike kompendiumite ehk Nortoni müügiartiklite koostamine “odavat” kirjandusteadust), mis antud temaatikat hästi näitlikustavad: näiteks „The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics“ (mille kaastööline oli ka Ants Oras) (1993); „Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches, Scholars, Terms“ (1993); „Literary Theory. An Anthology“ (2004); „The Norton Anthology of Theory and Criticism“ (mille üldtoimetaja on ka me kodumaise universaalvaimu Uku Masingu luulet käsitlenud Vincent B. Leitch) (2010); „Literary Theory and Criticism. An Oxford Guide“ (2006); „Grundzüge der Literaturwissenschaft“ (2003) jt. Nende koguteoste sisukorrad ongi ühiste kaante vahele koondatud ühendväljateoreetilised nimekirjad. Kuid meie oma noorema põlvkonna ühendväljamanifestiks võib pidada Epp Annuse, Neeme Lopi ja Katrin Puiki koostatud olulist ülevaatekogumikku „20. sajandi mõttevoolud“ (2009), mille eelretsensendiks oli mul au olla.

Eesti kultuur on väike, kuid fenomenaalselt representatiivne ehk esindav; selle uurimine ja modelleerimine meetodipluralismist lähtuvalt tundub erakordselt huvitav ja võib eeskju pakkuda ka maailmakirjanduse nähtuste kaardistamisel. Ühendväljateoreetiline avatud hoiak, mitmuslik mõistevõrk ning koondav alusraamistik loob mitmekesise suhtlusaluse mis tahes vaimse suunaga maailmas. Autorite, teoste, motiivide lõppematus, kohalikud ja üleilmsed suundumused, vaimsed konstellatsioonid – elik nähtuste müriaadid – elavad alata erinevaid meetodikomplekte, milles informeeritud kirjandusteadlane – s.t vähemasti kollektiivse “isikuna” – võiks nii või naa enam-vähem orienteeruda, säilitamaks temalt eeldatud professionaalset korrastus- ja üldistusvõimet.

Hirmuks ja frustratsiooniks „vohava Teooria-impeeriumi“ ees (vt Theory's Empire 2005) – „El JÓUA Sakala nõtkub variseb Nurmekund“ (Jaan Kaplinski) – ei peaks meie noores õpiahimulises kultuuris siiski põhjust olema, kuivõrd vabaduse õhkkond ei toeta ideoloogilisi kupjaid või muid ajast-arust sunnikuid, kes oma piiratud žargooni ainuvõimalikuks peavad. Sestap, nagu järeldas vastuoluline Paul de Man, ei ole kunagi võimalik lõplikult ületada teooria-vastasust, kuna teooria hakkab alatasa ise enesele vastu (de Man 1986: 19). Selle end-torkava skorpioni tõdemusega ei saa eriti vaielda, kuivõrd kõik inimlik ehk intentionaalne on ühtlasi enesele osutav (ja sealjuures osaliselt ka eksitav ehk end-tühistav), kõnelemata siis kõrgetest või sügavatest meta-(de)konstruktsioonidest. Ent triivigem lõpetuseks ökokriitiliselt (vt näit Maran 2013) siiski märksa muhedama putuka juurde (Merilai 2012), mis näeb välja nagu elluärrganud võõrsõna muumitrollide võlukübara all. Eks sarnane ka kirjandusteadlane, kes ühendväljaideoloogiat enam-vähem tõsiselt võtab või seda tahes-tahtmata niikuinii harrastab, justkui Austraalia tillukese hüpikämblikuga, kel jagub silmi korraga paljude objektide jaoks ümberringi, mida ta suudab üheaegselt jälgida. Kusjuures kõrgem retoorilinegi ehk võrgutav (illusoorne) tasand fantaasiarikka mimikri (ahvatleva mimeesi) näol on tal arenenud silmapaistvaks – vastavalt õitsvale elukeskkonnale elik algupärasele omailmale, mida ta osavalt kopeerib, nagu ka juurde genereerib.

Salticidae (Araneae) ²

Kirjandus

Bourdieu, Pierre 1996. *The Rules of Art. Genesis and Structure of the Literary Field*. Trans. S. Emanuel. Stanford: Stanford University Press.

Butler, Judith 1997. *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. New York–London: Routledge.

Deleuze, Gilles, Félix Guattari 1980. *Mille plateaux*. Paris: Minuit.

De Man, Paul 1986. *The Resistance to Theory. (Theory and History of Literature 33)*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

² *Peacock spider Maratus speciosus*. – <http://www.flickr.com/photos/59431731@N05/8476866317/in/photostream> (20.08.2013).

- Derrida, Jacques** 1988. Limited Inc. Evaston, Illinois: Northwestern University Press.
- Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Approaches, Scholars, Terms** 1993. Ed. I. R. Makaryk. University of Toronto Press.
- Even-Zohar, Itamar** 1990. Polysystem Theory. – Poetics Today. International Journal for Theory and Analysis of Literature and Communication, Vol. 11, No. 1, lk 9–26.
- Foucault, Michel** 2005. Teadmiste arheoloogia. Tlk K. Sisask. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Genette, Gérard** 1993. Fiction & Diction. Ithaca–London: Cornell University Press.
- Grundzüge der Literaturwissenschaft** 2003. Hrsg. H. L. Arnold, H. Detering. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. [6. tr]
- Heidegger, Martin** 1954. Bauen Wohnen Denken. Vorträge und Aufsätze. Pfulligen: Günther Neske Verlag, lk 145–162.
- Jakobson, Roman** 1981. Linguistics and Poetics. – Roman Jakobson, Selected Writings III. Poetry of Grammar and Grammar of Poetry. Hague–Paris–New York: Mouton Publishers, lk 18–51.
- 20. sajandi mõttevoolud** 2009. Toim E. Annus, K. Puik, N. Lopp. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kangro, Bernard** 1991. Kogutud luuletusi. Aastaist 1927–1989. II köide. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.
- Literary Theory. An Anthology** 2004. Ed. J. Rivkin, M. Ryan. Malden (Ma): Blackwell.
- Literary Theory and Criticism. An Oxford Guide** 2006. Ed. P. Waugh. Oxford: Oxford University Press. [2. tr]
- Lotman, Juri** 1990. Kultuurisemiootika. Tekst–kirjandus–kultuur. Tallinn: Olion.
- Maran, Timo** 2013. Biosemiootiline kriitika. Keskkonna modelleerimine kirjanduses. – Akadeemia, nr 5, lk 824–847.
- Merilai, Arne** 2003. Pragmapoeetika. Kahe konteksti teooria. (Studia litteraria Estonica, 6). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Merilai, Arne, Anneli Saro, Epp Annus** 2003. Poetika. Gümnaasiumiõpik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. [2. tr 2007]
- Merilai, Arne** 2007a. Olemise luuleline kehtestamine. Viivi Luik. – Looming – olemise kehtestamine. Viivi Luik. (Studia litteraria Estonica, 9). Toim A. Merilai. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 95–104; A. Merilai. Vokimeister. Kriitilisi konstruktsioone 1990–2011. (Studia litteraria Estonica, 11). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011, lk 331–340.
- Merilai, Arne** 2007b. Pragmapoetics as Literary Philosophy. – Interlitteraria, No. 12, lk 379–392.
- Merilai, Arne** 2011. Pragmapoeetika postliminaria. – Filosoofia ja analüüs. Analüütilise filosoofia seminar 20. Toim B. Mölder, J. Kangilaski. Tartu: EYS Veljesto Kirjastus, lk 147–152; A. Merilai. Vokimeister. Kriitilisi konstruktsioone 1990–2011. (Studia litteraria Estonica, 11). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 2011, lk 179–183.
- Merilai, Arne** 2012. Ämblik ja ämblikmees. – Peegeldused kirjanduse sees ja ümber. 6.–7. juuli 2012. Teesid. Nüpli kirjandusteaduse II suvekool / XX (XXVII) kevadkool. Koost J. Ross, K. Ojasaar, M. Laak. Eesti Kirjandusmuuseum, lk 13.
- The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics** 1993. Ed. A. Preminger, T. V. F. Brogan. Princeton (N. J.): Princeton University Press.

The Norton Anthology of Theory and Criticism 2010. Ed. V. B. Leitch. New York–London: Norton. [2. tr]

The Novel 2006. Volume 1. History, Geography, and Culture; Volume 2. Forms and Themes. Ed. F. Moretti. Princeton: Princeton University Press.

Theory's Empire: An Anthology of Dissent 2005. Eds. D. Patai, W. H. Corral. New York: Columbia University Press.

Searle, John R. 1991. Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind. Cambridge: Cambridge University Press.

Vanderveken, Daniel 1990. Meaning and Speech Acts. Vol. I. Principles of Language Use. Cambridge: Cambridge University Press.

Wellek, René, Austin Warren 2010. Kirjandusteooria. (Avatud Eesti Raamat). Tlk U. Tõnisson, E.-R. Soovik, K. Ligi. Tartu: Ilmamaa.

Wittgenstein, Ludwig 1996. Loogilis-filosoofiline traktaat. Tractatus logico-philosophicus. (Avatud Eesti Raamat). Tlk J. Kangilaski, V. Palge. Tartu: Ilmamaa.

Wittgenstein, Ludwig 2005. Filosoofilised uurimused. (Avatud Eesti Raamat). Tlk A. Luure. Tartu: Ilmamaa.

Arne Merilai – Tartu Ülikooli eesti kirjanduse professor (2011), varem kirjandusteooria dotsent. Tema peamiseks uurimisalaks on rahvuskirjandus maailmakirjanduse kontekstis: võrdleva poeetika, analüütilise pragmapoeetika ja teoreetilise ühendvälja alusel. Ta on avaldanud viis monograafiat, antoloogia "Eesti ballaad", toimetanud mitmeid teaduskogumikke ning on "Poeetika" õpiku üks autoreid. Arne Merilail on kaks ja poolsada publikatsiooni, ta on viljakamaid kirjandusuurijaid Eestis. Eesti Kirjanike Liidu liige, esseist ja kriitik, kahe luuletuskogu, näidendi ja romaani looja.

E-post: arne.merilai@ut.ee

Keywords: theory of literature, literary unified field theory, methodology, comparative poetics, pragmapoetics, polysystem

Unified Theoretical Field Perspectives

Arne Merilai

Estonian cultural studies constitute a rich and promising area of research. This area is uniquely positioned to bring together the vast array of methodological approaches that increasingly have come to define our postmodern mindscape. It allows us to more productively unpack salient aspects of national and world literature and to bring into sharper focus the role of the humanities in general. Contemporary research, teaching and supervisory activities in the university environment proceed from an unprecedented openness to multiple differences, older and newer constructions and deconstructions, congruent or incongruent points of view, active merging of many paradigms, intra- or interdisciplinary, and a permanent disposition towards innovation.

There are theoretical clusters that focus on the form and structure of a work, combining with linguistic and stylistic, author-centred or reader-centred approaches; intertextual relations; content-driven, i.e., socio-semantic and historical interpretations; and complex combinations of all of these.

As a result, contemporary literary research has to integrate an overwhelmingly rich multitude of different productive methods to encompass both levels of mimesis and poesis, in their respective hermeneutic circles: literary historical, textological, bio-bibliographical and reception studies; close reading, poetic, linguistic, structuralist, semiotic, narratological; intertextual, translation-theoretical; psychoanalytical, cognitivist; socio-psychological – including gender and memory studies, post-colonialism, new historicism, ecocriticism – as well as intercultural studies; post-structuralist discursive, hermeneutical-phenomenological, mytho-theoretical; analytical philosophical, formal statistical, digital and other current and plausible approaches.

Such anthological versatility en gros is necessary as different authors, types of texts, phenomena, traditions and levels can actualise separate points of view, networks and methodologies. Thus, the in-depth study of literatures, avoiding shallow eclecticism and levelling synthesis, should be implemented within a comprehensive, unified meta-multi-theoretical field that integrates diverse paradigms and polylogical perspectives central to the humanities today. The theorisations may be exclusively collateral, have inclusive intersections or be more generally congenial. The use of one cluster does not exclude the consideration of others, even opposing ones. Although the comparative meta-theory, or general poetics, does not aim to erase inevitable and inspiring incoherencies, a synchronisation of meta-languages can often be achieved at the appropriate levels of description, even between analytical and continental language philosophy evident in pragmapoetics (q.v. Merilai 2003, 2007a, b). While the humanities encourage diversity, no scholar, however astute, is expected to have a full command of all relevant discourses within the whole polysystem; hence the need for shared synergies.

Arne Merilai – professor and head of the Chair of Estonian Literature (2011) at the University of Tartu, former associate professor of literary theory. His main area of research is national literature in the context of world literature informed by comparative poetics, analytic pragmapoetics and literary unified field theory. He has published five monographs, an anthology and a textbook, and edited several joint research books. With about 250 publications to his credit, A. Merilai ranks among the most prolific literary scholars in Estonia. A member of the Estonian Writers' Union, he is the author of two collections of poetry, a play, and a novel.

E-mail: arne.merilai@ut.ee